Yashil IQTISODIYOT va TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

11-12
2023

08.00.01 Iqtisodiyot nazariyasi
08.00.02 Makroiqtisodiyot
08.00.03 Sanoat iqtisodiyoti
08.00.04 Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti
08.00.05 Xizmat ko'rsatish tarmoqlari iqtisodiyoti
08.00.06 Ekonometrika va statistika
08.00.07 Moliya, pul muomalasi va kredit
08.00.08 Buxgalteriya hisobi, iqtisodiy tahlil va audit
08.00.09 Jahon iqtisodiyoti
08.00.10 Demografiya. Mehnat iqtisodiyoti
08.00.11 Marketing
08.00.12 Mintaqaviy iqtisodiyot
08.00.13 Menejment
08.00.14 Iqtisodiyotda axborot tizimlari va texnologiyalari
08.00.15 Tadbirkorlik va kichik biznes iqtisodiyoti
08.00.16 Raqamli iqtisodiyot va xalqaro raqamli integratsiya
08.00.17 Turizm va mehmonxona faoliyati

74-91 xalqaro daraja
ISSN: 2992-8982

Yashil IQTISODIYOT va TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

Elektron nashr. 1302 sahifa, 5-dekabr, 2023-yil.

Bosh muharrir:
Sharipov Qo‘ng‘irotboy Avezimbetovich

Bosh muharrir o‘rinbosari:
Karimov Norboy G‘aniyevich

Muharrir:
Qurbonov Sherzod Ismatillayevich

Tahrir hay’ati:
Rae Kvon Chung, Janubiy Korea, TDIU faxriy professori, “Nobel” mukofoti laureati
Salimov Oqil Umrzoqovich, O‘zbekiston fanlar akademiyasi akademigi
Abduraxmanov Kalandar Xodjayevich, O‘zbekiston fanlar akademiyasi akademigi
Osman Mesten, Turkiya parlamenti a’zosi, Turkiya – O‘zbekiston do‘stlik jamiyati rahbari
Toshkulov Abduqodir Hamidovich, i.f.d., prof., TDU rektori
Buzrukxonov Sarvarxon Munavvarxonovich, i.f.d., O‘zR Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vaziri o‘rinbosari
Sharipov Qo‘ng‘irotboy Avazimbetovich, t.f.d., prof., TDIU rektori
Oblamuradov Narzulla Naimovich, i.f.n., dotsent
Axmedov Durbek Kudratillayevich, i.f.d., prof., O‘zR Oliy Majlisi qonunchilik palatasi deputati
Utayev Uktam Choriyevich, O‘zR Bosh prokuraturasi boshqarma boshlig‘i o‘rinbosari
Ochilov Farxod, O‘zR Bosh prokuraturasi iqtisodiy jinoyatlarga qarshi kurashish departamenti bo‘limi boshlig‘i
Eshov Mansur Po‘latovich, i.f.d., prof., TDIU Akademik faoliyat bo‘yicha prorektori
Xudoyqulov Sadirdin Karimovich, i.f.d., prof., TDIU YoMMMIB birinchi prorektori
Abduraxmanova Gulnora Kalandarovna, i.f.d., prof., TDIU Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo‘yicha prorektori
Kalonov Muxiddin Baxritdinovich, i.f.d., prof., “O‘IRIAM” ilmiy tadqiqot markazi direktori – prorektor
Yuldashev Maqsud Abdullayevich, p.f.d., prof., TDIU Moliya-iqtisod ishlari bo‘yicha prorektori
Karimov Norboy G‘aniyevich, i.f.d., prof., TDIU huzuridagi PKQTMO tarmoq markazi direktori
Hakimov Nazar Hakimovich, f.f.d. TDIU professor
Yuldashev Mutallib Ibragimovich, i.f.d., TMI professori
Samadov Asqarjon Nishonovich, i.f.n., TDIU professori
Slizovskiy Dimitriy Yegorovich, t.f.d., Rossiya xalqlar do‘stligi universiteti professori
Mustafakulov Sherzod Igamberdiyevich, i.f.d., prof., Xalqaro “Nordik” universiteti rektori
Aliyev Bekdavlat Aliyevich, f.f.d., TDIU professori
Po‘latov Baxtiyor Alimovich, t.f.d., profesor
Eshtayev Alisher Abdug‘aniyevich, i.f.d., TDIU professori
Isakov Janabay Yakubbayevich, i.f.d., TDIU professori
Musyeva Shoira Azimovna SamDu IS instituti professori
Axmedov Javohir Jamolovich, i.f.f.d., “El-yurt umidi” jamg‘armasi ijrochi direktori o‘rinbosari
Toxirov Jaloliddin Ochil o‘g‘li, t.f.f.d., Toshkent Arxitektura-qurilish universiteti katta o‘qituvchisi
Xalikov Suyun Ravshanovich, iqtisod fanlari nomzodi, dotsent
Kamilova Iroda Xusniddinovna, i.f.f.d., TDIU dotsenti
Nosirova Nargiza Jamoliddin qizi, i.f.f.d., TDIU dotsenti
Sevil Piriyeva Karaman, PhD, Turkiya Anqara universiteti doktaranti
Yaxshiboyeva Laylo Abdisattorovna, TDIU katta o‘qituvchisi
Rustamov Ilhomiddin, f.f.n., Farg‘ona davlat universiteti dotsenti
Nomozova Qumri isoyevna GF universiteti dotsenti
Fayziyev Oybek Raximovich, i.f.f.d. (PhD), dotsent
Mirzaliyev Sanjar Maxamatjon o‘g‘li, TDIU mustaqil tadqiqotchisi
Babayeva Zuhra Yuldashevna, TDIU mustaqil tadqiqotchisi

Ekspertlar kengashi:
Hakimov Ziyodulla Ahmadovich, i.f.d, TDIU dotsenti
Tuxtabayev Jamshid Sharafetdinovich, i.f.f.d, TDIU dotsenti
Imomqulov To‘lqin Burxonovich, i.f.f.d, TDIU dotsenti

Muassis: “Ma’rifat-print-media” MChJ
Hamkorlarimiz: Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, O‘zR Tabiat resurslari vazirligi, O‘zR Bosh prokuraturasi huzuridagi IJQK departamenti.

MUNDARIJA

Взаимодействие реального и финансового сектора экономики в современных условиях ... 12
Шарипов Конгратбай Авезимбетович, Зайнутдинова Умида Джалаловна

Развитие исламских банковских продуктов в коммерческих банках ... 19
Иноятова Камола Фуркатовна

Kreditlashda risklarni boshqarish usullaridan foydalanish ... 23
Abdullayeva Sharbat, Abdullayeva Nozima

Korxonalarning tashqi iqtisodiy faoliyatdagi raqobatdoshligini ta'minlashda marketingdan foydalanish ... 29
Axmedov Ikrom Akramovich

Hududlarda "yashil" iqtisodiyotni rivojlantirishning zamonaviy tahlili ... 36
Butaboyev Maxamadjon, Gaibnazarova Zumrat Talatovna

Yashil iqtisodiyotga o'tishda xorijiy davlatlar tajribasi va uni O'zbekistonda qo'llash imkoniyatlari ... 41
Yavmutov Dilshod Shoyimardonkulovich

Zamonaviy ekoshaharlar barpo etish va uni tatbiq etish zaruriyati ... 47
Zikrullayev Valixon G'aybullayevich

Indian Festivals and Nature Conservation: Connecting People for Sustainability ... 52
Nigora Saidmuradova Aslamovna, Anil Kumar

Financing clean energy projects in different ways ... 59
Botirov Azamat Axmedovich, Fayziyev Samandar Sobri ogli

Теоретические основы развития социальной инфраструктуры ... 67
Алимова Муниса Юльчиевна

O'zbekistonda tadbirkorlik subyektlarining raqamli marketingdan foydalanish holati va rivojlanish tendensiyalari ... 71
Sobirjonov Sanjar Sobirjonovich

Aholiga bank xizmatlarini ko'rsatish tizimini takomillashtirish ... 81
Uskanov Eldor

Investitsiya loyihalarini islom moliya instrumentlari orqali moliyalashtirish yo'llari ... 86
Haydarov O'ral Axmadovich

"Yashil" iqtisodiyotga o'tishda esg omillar asosida investitsiya kiritishning o'rni va ahamiyati ... 93
Nosirov Egamqul Ismailovich

"Enesses" MChJ da marketing muhitini tahlil qilish va takomillashtirish ... 100
Musyeva Shoira Azimovna

Использование информационных и коммуникационных технологий в совместных образовательных программах: проблемы и решения ... 107
Ташева Севара Равшановна

Iqtisodiy globallashuvning nazariy asoslari ... 111
Abduraxmonov Farxod Abdufarmonovich

Sanoat korxonalari samaradorligini oshirishning nazariy-amaliy asoslari ... 117
Xursandov Komiljon Maxmatkulovich

Fiskal siyosat va soliq to'lovchilar faoliyatini tartibga solishning nazariy masalalari ... 122
Isroilov Bohodir Ibragimovich, To'rayev Alijon Akmal o'g'li

Bank daromadlarini oshirishda masofaviy bank xizmatlarini tutgan o'rni ... 128
Xudoyorov O. O.

Elektron savdo korxonalarida buxgalteriya hisobini tashkil etish ... 132
Po'latov Xudoyberdi O'ktamovich

Ekonometrik modellashtirish asosida mavsumiylikning turistik mahsulotlar ishlab chiqarishga ta'sirini kamaytirish usullari ... 135
Xamzayeva Dilfuza Samarovna

Yuridik shaxslar soliq yukining shakllanish omillari va uni optimallashtirish muammolari ... 141
Abduturopov Jasurbek Nozimjonovich

Tadbirkorlik risklari tavsifi va tasniflashning nazariy masalalari ... 148
Bektemirov Abduxamid Abdumalikovich

Urban farming ... 151
Ahmedova Ziyodahon Saydulloxon qizi, Askarov Hasanboy Holdorovich

A Foreign Experience of Forming Small Business and Private Entrepreneurship Infrastructures (An Example of Usa) ... 153
Kosimov Sardor Dilmurodovich, Akbarov Abdulkhamid Akmal ugli

MUNDARIJA СОДЕРЖАНИЕ CONTENTS

Principal Protected Notes on the credit rating of National Bank of Uzbekistan 159
Abdug'aniyev Abdulaziz Alisher o'g'li

Features and Challenges of Digital Transformations in the Service Sector 164
Kurbanova Maftuna Lazizovna

Kichik biznes va tadbirkorlikning rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillar........ 170
Kurbonov Jasurbek Pozilovich

Jamoat transport tizimini raqamli texnologiyalarni joriy etish va ulardan foydalanishning dolzarbligi........ 173
Kushakova Ma'mura Narimanovna

Transport xizmatlari bozorida marketing faoliyatini mexanizmlarini rivojlanishining asosiy tamoyillari 176
Nosirov Javlonbek Jamoliddin o'g'li, Raxmatov Ziyodullo Nosirovich

Financing clean energy projects in different ways 179
Botirov Azamat Axmedovich, Fayziyev Samandar Sobri ogli

O'zbekistonning mehnat migratsiyasidagi hamkorligi haqida
ba'zi mulohazalar (Qozog'iston va Rossiya misolida) 187
Azamatova Gulmira Bayirbekovna

Assessment of management effectiveness in ensuring economic and financial stability 191
Akramova Aziza Abduvohidovna

Международное сотрудничество Республики Узбекистан в сфере образования 196
Жамалова Гулнора Гуломовна, Айматова Фарида Хуразовна

O'zbekistoning ekologik muammolariNI bartaraf etish va yashil iqtisodiyotga o'tish yo'nalishlari........ 202
Aliyev Azim Tolip o'g'li

Экономическая безопасность и факторы влияющие на неё........ 205
Абдишукуров Шерзод Шавкат угли

Qashqadaryo viloyatida tabiiy resurslardan foydalanish istiqbollari 211
Xo'janova Gulshoda Otamurodovna

Raqamli marketing strategiyalarining raqamli iqtisodiyotda iste'molchilar
xulq-atvoriga ta'sirini tahlil qilish........ 214
Raxmatova Sitora Shuxratjon qizi

O'zbekiston Respublikasi tijorat banklarida masofaviy bank xizmatlarini takomillashtirish........ 221
Xudayberganova Zarofat Zaxidovna

O'zbekistonda kichik va o'rta biznesni rivojlantirishda ichki va tashqi muhit........ 227
Saypullayev Ilhomjon Abduraxmonovich

Buxgalteriya axborotining sifat tavsiflari 233
Raxmatova Shaxnoza Shukurovna

Роль и значение логистики в развитии коммерческой деятельности торговых предприятий 240
Маматкулова Шоира Джалоловна

Uzum yetishtirishning tashkiliy-huquqiy munosabatlari va sohani rivojlantirish imkoniyatlari........ 245
Boltayev N. N.

Tashqi savdo jarayonlarini tashkil qilishning nazariy uslubiy asoslari........ 249
Qurbonov A. U.

Korxonalarda pul mablag'lari auditini takomillashtirish yo'llari........ 254
Karamatova Noiba Xusnitdinovna

Kichik biznes subyektlarining raqobatbardoshligini o'ziga xos xususiyatlari........ 259
Axmedov Oybek Turgunpulatovich

Агротуризм как источник дополнительного дохода для фермеров в самаркандской области........ 263
Анваров Нодир Аллаёрович, Назарова Раъно Рустамовна

Tijorat banklari faoliyatida islomiy bank xizmatlarini rivojlantirish istiqbollari 272
Absamatov Askar Ergashovich

Kichik biznes subyektlari faoliyatida mikromoliyaviy xizmatlar ko'rsatishning zamonaviy holati 277
Yusupov Abbosxon Aliyevich

The Experience of The Japanese State in Increasing Investment Activity in Uzbekistan........ 285
Satoshi Sugahara, Ochilov Bobur

Paxta-to'qimachilik klasterlarida sotish baholarining tahlili........ 292
Nazarova Maryam Sharipovna, Kazakova Zulayxo Saloxiddinovna

Tadbirkorlik subyektlari eksportida raqamli platformalardan foydalanish strategiyalari........ 297
Mamasoatov Dilshod Ravshanovich

Tijorat banklarida xalqaro iqtisodiy sanksiyalar va eksportga taqiqlar
bilan bog'liq risklarni baholash va kamaytirish matritsasining metodologiyasi 304
Keldiyorov Shohruh Ilyos o'g'li

Sotish jarayonlari hisobini buxgalteriya hisobining xalqaro standartlari asosida takomillashtirish 308
Eshmuradov Ulug'bek Tashmuratovich

Tijorat banklari faoliyatida transformatsiyalanish jarayonlarining asosiy yo'nalishlari 313
Bekmurodov Abbos Amiriddinovich

Agroklasterlarda moliyaviy natijalar hisobini xalqaro standartlar asosida takomillashtirish masalalari 318
Alikulov Abdimo'min Ismatovich, Toshpulatov Jalil Baxodirovich

Tijorat banklarida investitsiya siyosatini amalga oshirishning muhim jihatlari 324
Abiyev Davron Ilxomovich

Проблемы и решения при оптимизации финансового моделирования деятельности предприятия 331
Юлдошева Гулноза Абдинабиевна

Hududiy iqtisodiy xavfsizlik va uning asosiy xususiyatlari 336
Raximov E. N.

Boshqarish sifatining iqtisodiy mohiyati va uni rivojlantirish masalalari 343
Shoyev Davronbek Axmadjonovich, Ahmadjonova Gulsanam

Важность данных о движении затрат для повышения эффективности управления предприятием 346
Расулова Ш. Х.

Korxonalar daromadlariga ta'sir qiluvchi risklarning tahlili 351
Sa'dullayev Oybek Turdiali o'g'li

Xalqaro standartlar asosida daromadlar hisobini tashkil etish 364
Abdusaidov Sanjar Jaloliddin o'g'li

Выработка страховой системы защиты владельцев депозита 368
Узакова Камола Бехзодовна

Обзор законодательных и регуляторных положений по введению и регулированию Исламской банковской деятельности в юрисдикции Республики Казахстан 372
Ёркулов Умиджон

Перспективы развития производства и экспорта плодоовощной продукции в Узбекистане 378
Узганбаева Дилноза Тохтасиновна

Перспективы развития государственного управления высшим образованием в условиях функционирования рынка 382
Умаров Диёр Равшанович

O'zbekiston moliya tizimida mahalliy moliyaning o'ziga xos xususiyatlari 388
Turopova Nigora Xolmurod qizi

Qishloq joylarda xizmat ko'rsatish sohasi orqali aholini ish bilan bandligini ta'minlash istiqbollari 393
Taylakova Dilafro'z Baymamatovna

Увеличение привлекательности инвестиций в туристической отрасли через стратегическое финансирование 399
Хусниддинов Нуриддин

Agrobiznesni innovatsion rivojlantirish loyihalarini moliyalashtirishning metodologik asoslari 402
To'ychiyev Abduraxmon G'ofurovich

Virtual bank – kelib chiqishi va moliyaviy xizmatlar kelajagi 406
Nabiyeva Feruza Odilovna

Проблемы и перспективы развития депозитных операций коммерческих банков Республики Узбекистан 411
Холмирзаев Эльбек Бахтиерович

Smart-shartnomalar – raqamli marketingning zamonaviy texnologiyalaridan biri sifatida 415
Yahyoxonov N. B.

Banklarda depozit operatsiyalarini hisobini yuritish tartibi 420
Mirzayeva Xilola Jaloliddin qizi

Kichik biznes korxonalariga xorijiy investitsiyalarni jalb qilishning iqtisodiy samaradorligi 424
Mamanazarova N. J., Jamilova N. X.

Проблемы привлечения финансирования за счет корпоративных облигаций 429
Рахмедова Мадинахон Нусрат кизи

Формирование финансовой стратегии местных бюджетов 433
Примова Н. И.

Xizmat ko'rsatish korxonalarini soliqqa tortishning dolzarb muammolari va ularning yechimlari 440
Pardayev Jamshid Muzaffarovich

O'zbekistonda hududlar kesimida raqamli iqtisodiyotning rivojlanish holati 445
Uralov Baxtiyor Maxmudovich, Ishturdiyev Hasan Abdigapparovich

Experience of Islamic financial organizations in CIS countries and opportunities to use it effectively in Uzbekistan 450
Sattarova Dilfuza Dilshodbekovna

MUNDARIJA СОДЕРЖАНИЕ CONTENTS

MUNDARIJA СОДЕРЖАНИЕ CONTENTS

Qashqadaryo viloyati hududlarining vertikal o'sish holati va xususiyatlari 456
Erkayeva Gulbaxor Panjiyevna, Raximova Madina Shuxrat qizi

Innovatsion o'sishga inson kapitali ta'sirining zamonaviy yondashuvlari 462
Ostanov Egamberdi, Ostanova Mashxura Egamberdiyevna

Kapital bozorida institutsional investorlar sifatida sug'urta kompaniyalari ishtiroki 466
Omonov Sardor O'lmasovich

Tadbirkorlik subyektlarining raqamli transformatsiyasining asosiy va muhim jihatlari 472
Nutfulloyev Tolib G'olib o'g'li

Korxonalarda korporativ madaniyatni rivojlantirish asoslari 478
Sadikova Muslima Alisher qizi

Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari (MHXS)ga muvofiq moliyaviy hisobotlarni tuzish usullari 483
Sabirova Zaynab Qadambayevna

Фондовые рынки и финансовая грамотность: путь к финансовому осознанию 488
Режаббаев Сарвар Умархонович

Turistik korxonalarda yashil innovatsion mahsulotlar orqali samaradorlikni oshirish 491
Ruzibayeva Nargiza Xakimovna

Milliy kapital bozorida korporativ qimmatli qog'ozlar amaliyoti tahlili 497
Otaxonova Shohyora

Aholining turmush farovonligini yashlashning ijtimoiy-iqtisodiy masalalari 502
Qobilova Shaxnoza

Surxondaryo viloyatida sug'oriladigan yerlardan foydalanish holatining statistik tahlili 505
Sharifi Abdul Fatah

Economic and Social Significance of Personnel Management in Manufacturing Enterprises: A Dual Dimension Analysis 512
Sarimsakov Baxtiyor Rahmonjanovich

Samarqand viloyatida iste'mol tovarlar bozorining rivojlantirish istiqbollari 518
Usmanov Zayniddin Berdirasulovich

Qurilish tashkilotlarida xodimlarning innovatsion faolligini oshirish yo'llari 523
Usmanov Iixom Achilovich

Investitsiya jozibadorligini baholashning o'ziga xos jihatlari va metodlari 527
Uroqboyeva Farzuna Axmadjonovna

Mamlakatning iqtisodiy rivojlanishida sanoat 4.0 ning roli: tahlil va natijalar 532
Xujaxonova Sitora Baxtiyor qizi

Raqamli iqtisodiyot sharoitida qishloq joylarda davlat xususiy sherikchilik asosida raqamli xizmatlarni takomillashtirish 537
Xalimov Shaxboz Xalimovich

Kichik firmalar raqobatbardoshligini oshirishning mintaqaviy muammolari (Xorazm viloyati misolida) 542
Vaisov Dilshod Ibodullayevich

"Sam Antep Gilam" mchjda marketingni boshqarishni takomillashtirish yo'llari 549
Usmonova D. I.

O'zbekistonda energetika korxonalari faoliyatida korporativ boshqaruvining baholash usullarini tahlili 555
Abduraxmonova Zarina Muysinjonovna

Factors for the Development of The Industrial Sector of the Economy 559
Zakhidov Nodir Umidjanovich

Mintaqa tumanlararo xo'jalik yurituvchi subyektlar qo'shma biznesini konvergent modeli 563
Yusupov Fayzulla Yakubovich

Aholini biznesga jalb qilishda tijorat banklarining roli 567
Yaxshimuratova Xasiyat Xudaybergenovna

Mahalliy gastranomik turizmni rivojlantirishda nazariy asoslar 571
Sultonov B. A.

Organizational Factors Influencing Leadership Styles and Procurement Outcomes 575
Saidakhmedov Islomjon Uligbekovich

Проблемы привлечения иностранных инвестиций в инновационном развитии экономики Узбекистана 580
Хамракулова О. Д., Халмурзаев М., Аликулов С. А.

Тенденции развития жилищного строительства 585
Алиева Зилола Маматвалиевна

Учет и анализ производственных затрат на предприятиях 589
Аделя Азаматовна Нематова, Ибрагимов Мансур Мардонович

Meva-sabzavotchilik klasterlarini rivojlantirishda xorij tajribasi..........592
Botirov Erkinjon Xayitovich

Zamonaviy xizmat ko'rsatish bozori: xalqaro tendensiyalar va uy-joy fondi muammolari sarhisobi..........598
Sanakulova Barnogul Rizakulovna, Berdiyeva Dilfuza Axatovna

Роль рынка капитала в обеспечении макроэкономической стабильности Республики Узбекистан..........605
Дадаханова Саида Махаммаджон кизи

Iqtisodiyotning xususiy sektorida inson resurslarilarni moddiy rag'batlantirishni takomillashtirishda xorij tajribasi..........608
Baxtiyorova Umida Ulug'bek qizi

Korxonalarning investitsiya faolligini ta'minlashda soliqlarning rag'batlantiruvchi rolini oshirish xususiyatlari..........613
Ilyasova Barno Axmadovna

Dunyo davlatlari iqtisodiyotini rivojlantirishda investitsiyalarni jalb qilish tendensiyalari..........618
Imomaliyeva Mohizoda, Raxmatullayev Lazizbek Nematullo o'g'li

Особенности применения теории игр в задачах организационно-экономического механизма тепличного хозяйства..........623
Дурманов Акмал Шаймарданович

Sanoat korxonalarida iqtisodiy resurslar mohiyatini tavsiflovchi tushunchalar..........628
Doniyorova Shaxnoza Doniyorovna

Mikromoliyalash tashkilotlari faoliyatining operatsiyalar tahlili..........633
Kamalov Shuxrat Kamalovich

Temiryo'l transporti sanoat kompleksi korxonalarida ijtimoiy va mehnat munosabatlarini takomillashtirishning nazariy va uslubiy asoslari..........637
Kadirova Sharofat Amonovna

Qishloq xO'jalik korxonalarida xarajatlar hisobi va mahsulot tannarxini takomillashtirish masalalari..........645
Yuldashev Sherali Xayitovich, Ishturdiyev Hasan Abdigapparovich

Анализ экологических факторов и их влияние на финансовую безопасность страны..........650
Ёдгоров Сардорбек Самадович

Superior directions, modern trends and prospects for the development of the financial market..........655
Narziyeva Guzal Baxtiyorovna, Raximova Umida Rabbimovna

Kichik biznesning eksport salohiyatini oshirishda jahon tajribasi..........659
Kambarova Sh. M.

Theory and practice of evaluation of capital assets in Uzbekistan..........665
Usmonov Bunyod

Xizmat ko'rsatish sohasini asosiy tarmoqlariga yo'naltirilgan global investitsiyalar holati va prognozini tahlili 668
Muxammadiyev Kamoliddin G'ulomiddinovich

Методологические основы банковского кредитования и классификация факторов, влияющих на особенности получения кредитов..........672
Каримова Азиза Махомадризоевна

Sanoat salohiyati va omillar unumdorligini iqtisodiy-statistik baholash usullari..........676
Kasimov Azamat Abdukarimovich

Цифровизация банков: риски и стратегии управления финансовыми активами в цифровой эпохе..........682
Кодиров Бобур

Davlat-xususiy sherikligi asosida iqtisodiyot tarmoqlarining investitsion salohiyatini oshirishning o'rta muddatga mo'ljallangan istibollari (O'zbekiston temiryo'llari AJ misolida)..........689
Qodirov Jasurbek Sharofitdinovich

Banklarda mummoli kreditlar bilan ishlash: samarali strategiya va yondashuvlar..........696
Mirsaliyev Erkin Ergashevich

Agrosanoat ishlab chiqarishining raqobatbardoshligini oshirish va uning innovatsion rivojlanish bilan o'zaro bog'liqligi..........700
Dusmatov Begmuhammad Olimjonovich, Muxtorova Oydin Sayfiddin qizi

Hududlar iqtisodiyotini oshirishda investitsiyalarning roli..........707
Akishova Shaxnoza Davlet qizi

Xizmat ko'rsatuvchi korxonalarning iqtisodiy salohiyatini shakllantirish mexanizmlari..........712
Erdonov Muhammadamin Erdon o'gli, Ibragimov Shoxrux Baxtiyorovich, Ataqulov Jahongir Valijon ug'li

Sug'urtada anderrayting xizmatini (ARDL) modeli tahlili asosida takomillashtirish..........717
Mirzoyev Sayfullo Fayzulloyevich

Роли банков в повышении привлекательности инвестиционной среды в Узбекистане..........727
Насиров Дилшод Фарходович

MUNDARIJA СОДЕРЖАНИЕ CONTENTS

Пути улучшения инвестиционного климата в Республике Узбекистан 731
Нозимов Элдор Анварович, Санатиллоев Ферузшох Бахтиёр угли

Iqtisodiyot, atrof-muhit, jamiyat va madaniyat oʻrtasidagi muvozanatga – obodonlashtirish xizmatlarining taʼsiri 737
Norkulova Dilfuza Zoxidovna, Xayitov Jamshid Xolvoyevich

Повышение эффективности депозитной политики в коммерческих банках 741
Нуриллаев Рахмат Ярашевич, Нуриллаев Шердил Жамолиддин угли

Xoʻjalik yurituvchi subyektlarda tovar-moddiy zaxiralar manbalari va ularni shakllantirish amaliyoti 747
Nurmanov Ulugbek Anorbayevich

Yer rentasi mulkchilik munosabatlari rivojlanishning zaruriy sharti sifatida 752
Abdunazarov O.

Формирование и развитие цифровой экономики (на примере российской федерации и Республики Узбекистан) 756
Ким П. В.

Tijorat banklari korporativ boshqaruvida bank xizmatlari samaradorligini 760
Kudratov Sunnatulla Ropijanovich

Tijorat banklari depozit siyosatining banklar resurs salohiyatini oshirishdagi roli 764
Joʻrayev Isroil Ibrohimovich

Ways of Development of Electronic Commerce in Uzbekistan 770
Javliyev Nuriddin Bektemir oʻgʻli

Hydro Energy as the Important Factor of the “Green Economy” 775
Isroilov Xusanboy Ibrohimjon oʻgʻli

Navoiy viloyatida turizmni rivojlantirish 781
Isomiddinov Sherzod Sirojiddin oʻgʻli, Azamatova Nozima Jaxongirovna

Mehnat resurslaridan foydalanish samaradorligi (Qoraqalpogʻiston Respublikasi misolida) 784
Halimova Dilora Olimboyevna

Davlat qimmatli qogʻozlari boʻyicha daromadlilik egri chizigʻini aniqlashning fiskal va monetar siyosatni muvofiqlashtirishdagi ahamiyati 787
Hakimov Hakimjon

Intellektual mulkni boshqarish jarayonlarni oʻrganishning nazariy muammolari 793
Tirkashyev Farhod Mahmudovich

Sugʻurta kompaniyalari va tijorat banklari integratsiyalashuv jarayonini zarurligi va ahamiyati 796
Xudoyberdiyeva Sadoqat Abdumannonova

Роль Среднеазиатских коллекций в развитии музеев России 801
Абдуллаева Нигора Санжаровна

Hududlarda inklyuziv turizmni rivojlanish muammolari va istiqbollari 804
Qoʻziboyev Boxodir Azzamboy oʻgʻli, Ibragimov Behruz Ravshan oʻgʻli

Oliy taʼlim tizimida talabalar bilimini yuksaltirish jarayoni: muammolar va yechimlar 808
Hakimov Nazar Hakimovich, Vaxobova Margʻuba Abduxamidovna

Yashil iqtisodiyot: mazmun mohiyati, nazariya va amaliyot 812
Yuldashev Mutallib Ibroximovich

Samarqand viloyatida isteʼmol tovarlar bozori tahlili 819
Xudaynazarova Dilnoza Gafurovna

“HAVAS COMFORT MEBEL” MChJda marketing xizmatini tashkillashtirish va uning samaradorligini oshirish yoʻllari 823
Musyeva Shoira Azimovna

Tadbirkorlik subyektlari faoliyatini soliqlar vositasida ragʻbatlantirishning klassik nazariyalaridan foydalanish imkoniyatlari 831
Toʻxsanov Qudratillo Nozimovich

Yoshlarning ish bilan bandligini taʼminlashning asosiy yoʻnalishlari 837
Mamaraximov Bekzod Erkinovich

Chakana bank xizmatlarini rivojlantirish hududlar barqaror rivojlanishining omili sifatida 841
Niyozov Zuxur Davronovich

Raqamli texnologiyalar asosida oziq-ovqat taʼminoti zanjirini rivojlantirish omillari 845
Yusupov Muxiddin Soatovich

Oʻzbekistonda korporativ kreditlash amaliyotini rivojlantirish orqali investitsiya jalb qilish imkoniyatlari 855
Asatullayev Alisher

Davlat budjeti jarayonini takomillashtirish masalalari 860
Ataxanov Bekpoʻlat Abdullayevich

Особенности применения теории игр в задачах организационно-экономического механизма тепличного хозяйства 866
Дурманов Акмал Шаймарданович

Yuridik shaxslar mol-mulkini soliqqa tortishni rivojlantirish yo'llari 872
Gadayev Jaxongir Muhammadi o'g'li
Some Principle Issues in the Effective use of Budget Funds in Universities 876
Khairiddinov Sh. B.
Directions of Using Negotiations in Keeping Peace and Ensuring Stability in Society 879
Kholdarova Fariza Tukhtabaevna
Elektrotexnika sanoati korxonalarida qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan samarali foydalanish 883
Mamayusupova Mashxura Sodiqovna
Elektron tijoratning zamonaviy iqtisodiyotga ta'sirini o'rganish va uni rivojlantirishning asosiy yo'nalishlarini aniqlash 887
Maxmudov Lazizbek Ubaydullo o'g'li
Foreign Direct Investment and Electricity Consumption During Uzbekistan's Green Transition 896
Nurbek Khalimjonov
Davlat-xususiy sheriklik loyihalarini qarz kapitali orqali moliyalashtirishni takomillashtirish 902
Oblomuradov Narzullo Naimovich, Shavkatov Navruzbek Shavkatovich
Mol-mulk solig'ining soliqqa tortish tartibini takomillashtirish 910
Poyonov Bobur Bekmurod o'g'li
Konfutsiychilik axloqiy negizlarida olamiy tartibot 916
Ruzmatova Gulnoz Miraxrarovna
"Yashil iqtisodiyot"ni joriy etish istiqbollari 923
Saloxov Sirojiddin Sadriddin o'g'li
Investitsiyaning iqtisodiy mohiyati va O'zbekiston iqtisodiyotida tutgan o'rni 928
Samijonov Musobek G'ayratjon o'g'li
O'zbekiston qishloq hududlarida maishiy xizmat ko'rsatish sohasini rivojlantirish 933
Sharifov Shuhrat Saidahmadovich
Exploring Big Data Applications for Knowledge Management in Higher Education Administration 936
Shakhzod Saydullaev
O'zbekiston sug'urta bozorida qayta sug'urta faoliyatini rivojlantirish istiqbollari 944
Sharobiddinov Akramjon Goyibbayevich
Ekologik turizmning turlari va uni tashkil etishda tabiiy resurslarning ahamiyati 950
Soatov Yusuf Xo'jayor o'g'li
Mamlakatga xorijiy investitsyalarni jalb etishda investitsion jozibadorlikni oshirish istiqbollari 954
To'laganova Ruhshona Farrux qizi
Raqamli iqtisodiyotga o'tish sharoitida maktabgacha ta'lim xizmatlarini holati 959
Umurzakova Dilnoza Egamberdiyevna
Issues of Improving Production Cooperation in the Industry Network of Our Country 964
Xomidov Mirodiljon Xasanboy o'g'li
Foydaning soliq obyekti sifatida shakllantirish zaruriyati 971
Yo'ldasheva Mohiraxon Ochestva
O'zbekistonda energetika korxonalari faoliyatida korporativ boshqaruvining baholash usullarini tahlili 975
Abduraxmonova Zarina Muysinjonovna
Soliq organlari va soliq to'lovchilar o'rtasidagi munosabatlarning yangi tizimi sharoitida soliq nazorati 980
Abdusherozov Abdullo Baxtiyorovich
"Ijtimoiy himoya yagona reyestri" axborot tizimining aholini ijtimoiy himoya qilishdagi o'rni 984
Aliyev Ma'ruf Komiljon o'g'li
O'zbekistonda sug'urta kompaniyalarining moliyaviy barqarorligini ta'minlash yo'nalishlari 991
Baxriyev Dilshod Rizvonkulovich
Анализ влияния цифровой экономики на эффективность налоговых органов 996
Бобомуротова Манзура Панжи кизи
Tadbirkorlik muhitini yaxshilash orqali kambag'allikni qisqartirish va aholi daromadlarini oshirishning iqtisodiy-ijtimoiy ahamiyati 1000
Irmatova Lola
Korxonalarda pul mablag'lari auditini takomillashtirish yo'llari 1005
Karamatova Noiba Xusnitdinovna
Hududlarda inklyuziv turizmni rivojlanish muammolari va istiqbollari 1010
Qo'ziboyev Boxodir Azzamboy o'g'li, Ibragimov Behruz Ravshan o'g'li
Yashil iqtisodiyotga o'tish ekologik barqarorlikning muhim omilidir 1014
Yuldashev Farhodbek Abdumutalibovich
Strategik boshqaruv hisobini tashkil etish asoslari va tamoyillarini takomillashtirish 1017
Pardayeva Shahnoza Abdinabiyevna
Факторы развития культурного туризма в Узбекистане 1022
Пулатова Сурайё Юлдашевна

Iqtisodiyotni raqamlashtirish sharoitida oilaviy korxonalarning xizmatlar ko'rsatish sohasidagi o'rni va funksiyalari ... 1026
Tog'ayeva Dilnoza Azamatovna

Совершенствование методологии исследования демографических процессов ... 1031
Тула Нодирбек Баходир угли

Инновационные технологии в сфере страхование ... 1037
Хайдарова Нигинахон Шухрат кизи

Iqtisodiyotni innovatsion isloh qilish sharoitida yer hisobini yuritishning ahamiyati ... 1042
Hojiyev Qo'chqor Mamadiyorovich

Qattiq maishiy chiqindilarni utilizatsiya qilish orqali qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan keng foydalanishni takomillashtirish ... 1047
Sherqulov Nodir Erkin o'g'li

Мировой опыт использования денежных и натуральных трансфертов в социальном обеспечении ... 1052
Гулноза Тохировна Самиева

Davlat xaridlarini amalga oshirish orqali raqobatni rivojlantirish yo'llari ... 1057
Majidov Nizomjon

Raqamli iqtisodiyot davrida kontent marketingdan foydalanish va uning bosqichlari ... 1064
Tohirjonov Ahmadjon Tohirjon o'g'li, Ergashxodjayeva Shaxnoza Djasurovna

Aksiyadorlik jamiyatlari kapitalini shakllantirish manbalari va usullarini takomillashtirish ... 1070
Norqulov Mirsaid Tulqin o'g'li

Qishloq xo'jaligi sohasida investitsion jozibadorlikni oshirish zaruriyati ... 1075
Badalov Jamshid Jamolovich

Foyda solig'i tushumi va uning O'zbekiston soliq-budjet tizimidagi ahamiyati ... 1080
Shirinov Sabir Erkinovich

O'zbekistonda davlat korxonalari aksiyalarini moliya bozorlarida sotishni jadallashtirish yo'nalishlari ... 1084
Anvar Eshmatov

Baliqchilik xo'jaliklarida xodimlar bilan hisob-kitoblar hisobining tashkiliy va uslubiy jihatlari ... 1088
Ametova Nasiba Danilovna

Tijorat banklari tomonidan eksportyor korxonalarning kreditlash amaliyotini takomillashtirish ... 1092
Bayjanova Gozzal Sarsengaliyevna

Digital Transformation of Tax Systems ... 1096
Boburjon Turanboyev Qodirjon o'g'li, Musabekov Sherali Nazarali o'g'li

Yangi O'zbekistonda xotin-qizlarning ijtimoiy-iqtisodiy faolligini oshirish yo'nalishlari ... 1101
Raxmonova Aziza Tolibovna

Transitioning to a Green Economy and Implementing Sustainable Technological Changes in Uzbekistan ... 1106
Umarov Elshod G'ulom o'g'li

Texnik yo'nalishdagi oliy ta'lim muassasalari daromadlari tarkibi va ularning o'ziga xos jihatlari ... 1112
Yuldashov Elmurod Abdujalil o'g'li

Совершенствование системы профессионального управления жилищно-коммунальным хозяйством Узбекистана ... 1116
Икромова Ханифа Одиловна

Sanoat korxonalarini kreditlash amaliyotining zamonaviy holati ... 1121
Kamalova Jamila

O'zbekistonda davlat ishtirokidagi korxonalarning huquqiy maqomi va ularni isloh qilishning istiqbollari ... 1125
Qahhorov Azizjon Ahror o'g'li

Nodavlat notijorat tashkilotlari mablag'lari va ulardan foydalanish to'g'risidagi bajarilishlarga oid hisobotni tuzish va taqdim etish tartibi ... 1131
Ne'matov Oybek Ismatullayevich

Предприятие автомобильной промышленности как объект реализации концепции устойчивого развития ... 1136
Туйчиев Комилжон Лазизович

Tijorat banklari aktivlari diversifikatsiyasining nazariy ahamiyati ... 1143
O'ktamova Nozima Narzulla qizi

Tijorat banklarida yangi masofaviy bank xizmat turlarini rivojlantirish ... 1146
Umarov Abdulquddus Abdilxatovich

Некоторые вопросы эконометрической оценки CES – функций и их практическое применение в экономических задачах ... 1151
Шадиева Гулнора Мардиевна, Усманов Фарзод Шохрухович

Использование искусственного интеллекта в спортивной индустрии ... 1158
Усманова Дилфузахон Иброхимовна

The Role and Significance of Internal Audit as an Effective System of Internal Control in Business Entities ... 1163
Po'latov Sherzodbek Oybek o'g'li, Farmonov Ilhomjon Iqboljon o'g'li

Qishloq xo‘jaligini barqaror rivojlantirishda investitsiyalardan foydalanishni takomillashtirish (Andijon viloyati misolida) 1168
Xolmatov Sanjarbek Xojimamatovich

O‘zbekiston temir yo‘l transport tizimi rivojlanishining asosiy ko‘rsatkichlari 1174
Qilichev Umid Ibadullayevich

Hozirgi kunda O‘zbekiston Respublikasi sharoitida raqamli banklar resurslarini oshirish choralari 1181
Xamraqulova Gulnozaxon Faxriddin qizi

O‘zbekiston Respublikasi tijorat banklari kredit foiz stavkasini muvofiqlashtirish masalalari 1185
Jumayev Muzaffar Mahmud o‘g‘li

O‘zbekistonda Islom banklari faoliyatini tashkil etishning ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyati 1191
Vasiyev Alisher Samiyevich, Sayfullayev Sirojiddin Soli o‘g‘li

Islom iqtisodiyotining mohiyati 1197
Sayfullayev Sirojiddin Soli o‘g‘li

Budjet mablag‘larini taqsimlanishi va maqsadli sarflanishida inson kapitalidan foydalanish va jamoatchilik nazoratining samaradorligi 1201
G‘ofurov Bekzod Fayzulla o‘g‘li

Maxsus iqtisodiy zonalar investitsiya muhiti jozibadorligini oshirishda tarif va notarif mexanizmlaridan foydalanish imkoniyatlari 1207
Ja’sur Umirzoqov Artiqboy o‘g‘li

Перспективное развитие промышленной кооперации между странами 1212
Назарова Раъно Рустамовна, Жартай Жанибек Маратулы

Soliqlar yig‘iluvchanligini oshirishga ta’sir etuvchi omillar 1218
Berdiyeva Uguloy Abduraxmanovna

Ta’lim sifatini ta’minlash oliy ta’lim xizmatlari bozorini rivojlantirishning asosiy omili 1222
Nematov Inatillo Ubaydullayevich

Aholiga ko‘rsatiladigan bank xizmatlarini takomillashtirish 1228
Umurzakova Adiba Ochilovna

Tijorat banklari resurslari shakllanishining manbalari va yo‘llari 1232
Raxmanov Ilxom Xurramovich

Факторы развития культурного туризма в Узбекистане 1238
Пулатова Сурайё Юлдашевна

Пути эффективного использования внутренних инвестиций в национальной экономике 1242
Рафиева Зарина Хусановна

Development of the Country’s Economy Through the Development of the Stock Market in Developing Countries 1246
Akhmedov Doniyorbek

O‘zbekistonda raqamli iqtisodiyotini rivojlanishi va uning asosiy yo‘nalishlari 1250
Azizova Manzura Ibragimovna

The theoretical importance of product cost reduction in industrial production 1254
Dilfuza Baxramovna Safarova

Fond bozorlarining tashkil etilishi va rivojlanish tendensiyalari 1261
Shamsiyev O‘ktam Sayfitdinovich

Mamlakatda davlat tibbiyot muassasalarining tutgan o‘rni va ularni rivojlantirish yo‘nalishlari 1266
Sultonova Mushtariy Abdulabbosovna

Obligatsiyalar bozorida banklarning ishtiroki va ahamiyati 1272
Xushvaqov Islombek Muxammadi o‘g‘li

Milliy iqtisodiyotimizda investitsiya portfelini shakllantirishning nazariy asoslari 1277
Ibragimov Gafurjan Axmetovich

Kompaniyalarning tashqi savdo faoliyatini moliyalashtirishning nazariy asoslari va xorij tajribasi 1282
Ibragimov Mansur Axmedovich

Mahalliy byudjetlar xarajatlari ijrosining samaradorligini oshirish masalalari (Jizzax viloyati misolida) 1286
Mamayusupov Omonulla Mamatqulovich

Ключевые факторы успеха в мотивации и управлении проектными командами 1294
Мансурова Севара Мансуровна

Mehmonxona biznesida CRM tizim xizmatlarini loyihalash 1297
Ishanxodjayeva Dilfuza Erkinovna

MUNDARIJA СОДЕРЖАНИЕ CONTENTS

SUG'URTADA ANDERRAYTING XIZMATINI (ARDL) MODELI TAHLILI ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH

Mirzoyev Sayfullo Fayzulloyevich
TDIU mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekiston sug'urta bozorida ko'rsatilayotgan anderrayting xizmatini (ARDL) modeli tahlili asosida takomillashtirish va rivojlantirish bo'yicha ma'lumotlar keltirilgan. Shuningdek, "O'zbekinvest" EISK AJ ko'rsatkichlari orqali anderrayting xizmatini ekonometrik va statistik usullar tahlili asosida kengaytirish bo'yicha takliflar berilgan.

Kalit so'zlar: sug'urta faoliyati, sug'urtada anderrayting xizmati, sun'iy intellekt, baholanadigan koeffisiyentlar, mustaqil o'zgaruvchi, sug'urta qoplamasi, sug'urta mukofotlari, risklarni baholash, ARDL modeli.

Abstract: This article provides information on the improvement and development of underwriting services (ARDS) provided in the insurance market of Uzbekistan based on an analysis of the model. Proposals were also made to expand the underwriting service based on the analysis of econometric and statistical methods through the indicators of EISK Uzbekinvest JSC.

Key words: insurance activity, underwriting service, artificial intelligence, estimation coefficients, independent variable, insurance coverage, insurance.

Аннотация: В данной статье представлена информация о совершенствовании и развитии андеррайтинговой услуги (ARDL), предоставляемой на страховом рынке Узбекистана на основе анализа модели. Также были внесены предложения по расширению андеррайтинговой услуги на основе анализа эконометрических и статистических методов через показатели АО "ЭИСК "Узбекинвест".

Ключевые слова: страховая деятельность, андеррайтинговый сервис, искусственный интеллект, оценочные коэффициенты, независимая переменная, страховое покрытие, страховые премии, оценка риска, модель ARDL.

KIRISH

Mamlakatda sug'urta xizmatini takomillashuvi yuridik va jismoniy shaxslarni turli xil tabiiy va stixiyali hamda tadbirkorlik xavf-xatarlari ortidan keladigan moliyaviy yo'qotishlarini qisman yoki to'liq qoplanishiga olib kelib bu vaziyat iqtisodiy taraqqiyotga o'z hissasini qo'shadi. Sug'urta jarayonidagi noaniqlikka yechim topish orqali muvaffaqiyatga erishish, xavfni baholashdan tortib strategik qarorlar qabul qilishga ko'maklashish sug'urta anderrayterlari zimmasidagi muhim vazifadir. Sug'urta xizmati har qachongidan ham ko'proq harakatdagi biznes ekanligini anglagan holda, rivojlangan mamlakatlarda jismoniy va yuridik shaxslar faoliyati sug'urta xizmatlarisiz amalga oshirilmasligi haqidagi ma'lumotlarga tayanib xulosa qilsak ko'plab mamlakatlar YAIM da sug'urta xizmatlari salmoqli o'ringa egaligini ko'rishimiz mumkin. Sug'urta faoliyatini rivojlanish bosqichlari tahlil qilinsa, sug'urtada anderrayting xizmatini o'rni beqiyosdir. Anderrayting – bu jismoniy yoki yuridik shaxs haq evaziga moliyaviy tavakkalchilikni o'z zimmasiga oladigan jarayon hisoblangan. Ushbu xavf odatda kreditlar, sug'urta yoki investitsiyalarni o'z ichiga olgan. "Anderrayter" atamasi har bir tavakkalchiga o'z nomini ma'lum mukofot evaziga qabul qilishga tayyor bo'lgan tavakkalchilikning umumiy miqdori ostida yozish amaliyotidan kelib chiqqan. O'zbekistonda sug'urta xizmatini takomillashtirish maqsadida sug'urtaga qabul qilinadigan xavf-xatarlarni har tomonlama chuqur tahlil qilgan holda javobgarlikka olish jarayonida anderrayting xizmatini zamon talablari asosida shakllantirish zaruriyati mavjud. So'nggi yillarda sug'urtada anderrayting xizmatiga sun'iy intellektni joriy etilayotganligi kuzatilmoqda. Sun'iy intellektning asosiy texnologiyalari bizning biznesimiz, uylarimiz va transport vositalarimizda, shuningdek, bizning shaxsimizda allaqachon qo'llanilmoqda. COVID-19 davridagi ma'lumotlar va taraqqiyot zanjiridagi kuzatilgan uzilish dunyo sug'urtachilari uchun raqamlashtirishni sezilarli darajada tezlashtirish kerak ekanligini bildirdi. Pandemiya davrida aksariyat tashkilotlar sun'iy intellektga katta sarmoya kiritmagan bo'lsa-da, raqamli texnologiyalarga e'tibor kuchayishi va o'zgarishlarni qabul qilishga tayyorligi ularni o'z faoliyatiga sun'iy intellektni qo'shish uchun yaxshi sharoit yaratadi[1].

1 https://www.mckinsey.com/industries/financial-services/our-insights/insurance-2030-the-impact-of-ai-on-the-future-of-insurance#/ "Sug'urta 2030 – AI ning sug'urta kelajagiga ta'siri" Ramnath Balasubramanian, Ari Libarikian, Dag Makelhani

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI

Sug'urta sohasi zamonaviy iqtisodiyotning muhim tarkibiy qismi bo'lib, jismoniy shaxslar va xo'jalik yurituvchi subyektlarni turli moliyaviy manfaatlarini, sog'lig'ini, mol-mulkini tabiiy va moliyaviy xavf-xatarlardan himoya qilishda muhim ro'l o'ynaydi. Sug'urta kompaniyalarining moliyaviy barqarorligini ta'minlash uchun samarali anderrayting xizmatlari muhim ahamiyat kasb etmoqda. Anderrayting xizmati sug'urta kompaniyalari tomonidan sug'urtalangan shaxsni sug'urta qilish bilan bog'liq risklarni baholash, tegishli mukofotlar va qoplamalarni aniqlash jarayoni hisoblanadi[2]. Sug'urta kompaniyalari anderrayting xizmatlarini doimiy ravishda takomillashtirish orqali nafaqat o'zlarining moliyaviy barqarorligini oshiradi, balki sug'urtalanuvchilarga yanada sifatli xizmatlar ko'rsatadi.

Su'urta tizimida anderrayting xizmatlarini takomillashtirish sug'urta kompaniyalarining moliyaviy barqarorligining ajralmas qismi bo'lib, ma'lumotlar tahlili, ilg'or texnologiyalar, mijozlarga yo'naltirilgan yondashuvlar, uzluksiz treninglar va me'yoriy hujjatlarga rioya qilish integratsiyasi orqali sug'urta kompaniyalari o'zlarining anderrayting xizmatlarini yaxshilashlari alohida xarakterlanadi. Anderrayting xizmatlarini afzalliklarga risk ta'sirini kamaytirish, rentabellikni oshirish, mijozlar ehtiyojini qondirish va bozorda raqobatbardosh ustunlik oshirish kiradi[3]. Oxir-oqibat, sug'urta kompaniyalarining rivojlanishi, o'zgaruvchan risk jarayonlariga moslashishi va ularning uzoq muddatli moliyaviy barqarorligini ta'minlashi uchun mustahkam anderrayting jarayoni muhim ahamiyat kasb etadi. Anderrayting xizmatlari sug'urta kompaniyalarining moliyaviy barqarorligini ta'minlash orqali kompaniyalarda moliyaviy risklarni boshqarish, rentabellikni saqlash va uzoq muddatli moliyaviy samaradorlikni oshirish qobiliyatiga bevosita ta'sir etadi.

Sug'urta kompaniyalari moliyaviy barqarorligini ta'minlashda anderrayting xizmatlarini takomillashtirish bo'yicha ko'plab olim ilmiy tadqiqotlar olib borgan.

Xususan, xorijlik iqtisodchi olim Devid Kammins sug'urta risklarni boshqarish va sug'urta sohasida yuqori baholangan sug'urta iqtisodiyoti, risklarni modellashtirish va anderrayting amaliyotlari[4] bo'yicha olib borgan tadqiqotlari moliya institutlari tizimiga sezilarli ta'sir ko'rsatgan. Olim, ilmiy ishlanmalarida sug'urta sohasida risklarni modellashtirish, sug'urtaning iqtisodiy tahlili[5], anderrayting amaliyotiga bo'yicha me'yoriy-huquqiy o'zgarishlarning sug'urta kompaniyalarida risklarni baholash, aktuariylar risklarni baholash hamda sug'urta risklarini baholashda kapitalning etralilik darajasini taqdim etgan.

Yevropalik iqtisodchi olimlar Daen Jan va Mishel Denuitlar sug'urta tizimida anderrayting sohasida muhim ahamiyatga ega bo'lgan aktuar uslubi[6] bo'yicha risklarni modellashtirish va sug'urta matematikasiga doir keng qamrovli tadqiqotlar o'tqazgan. Olimlarning tadqiqotlarida sug'urta sohasining moliyaviy barqarorligiga aktuariylar, risklarni modellashtirish, sug'urta matematikasiga doir anderrayter risklari, statistik moliyadan olingan fanlararo yondashuvlar hamda sug'urta kompaniyalarining anderrayting amaliyoti bevosita ta'sir ko'rsatgan. Tadqiqotchilar ilmiy ishlanishlar natijasida su'urta sohasida aktuariylar va anderrayterlar uchun mavjud vositalar va metodologiyalarni boyitdi hamda sug'urta kompaniyalariga risklarni baholash va boshqarish bo'yicha ko'proq ma'lumotli va to'g'ri qarorlar qabul qilishga yordam berdi.

Xorijlik olim L. Brockett sug'urta sohasida anderrayting amaliyoti va risklarni baholash[7] bo'yicha ilmiy izlanishlar olib borgan. Olim tadqiqotlarida sug'urtada anderrayting amaliyoti bo'yicha risklarni baholash, tegishli to'lovlarni aniqlash, yo'riqnomalar va siyosatlarni ishlab chiqish, sug'urta mahsulotlari va sug'urta egalari bilan bog'liq risklarni boshqarish, aktuariylar risklarni baholash, xatti-harakatlar va bozor omillarining o'rganishda inson xulq-atvori va bozor dinamikasi kabi omillarni o'rgangan holda matematik modellarida ta'sirni baholagan.

Yevropalik iqtisodchi olimlar Dicke va A. Arnoldlar o'z taqiqotlarida sug'urta iqtisodiyoti va risklarni baholash[8] bo'yicha keng qamrovli ilmiy ishlanmalar bilan sug'urta sanaotidagi anderrayting xizmatlariga ta'sir ko'rsatgan. Olimlar tadqiqotlarida sug'urta bozori dinamikasi, narx strategiyasi va sug'urtaning jismoniy shaxslar, korxonalar hamda makroiqtisodiy jarayonlarga ta'si bilan bog'liq masalalarni matematik va statistik modellardan orqali anderrayting xizmatlarini sug'urta kompaniyalarining moliyaviy barqarorligi oshishida hissa qoshgan.

Shuningdek, xorijlik olimlar tomonidan sug'urta kompaniyalarida anderrayting xizmatlariga ta'sir etuvchi omillarini ko'plab ekonometrik modellar sihlab chiqilgan

---

2 Soye, Yinka Augustine, and Damola Lukmon Adeyemo. "Underwriting capacity and income of Insurance companies:(a case of Nigeria)." International Journal of Innovative Science and Research Technology 3.10 (2018): 731-738.

3 Acharyya, Madhu. "In measuring the benefits of enterprise risk management in insurance: An integration of economic value added and balanced score card approaches." ERM Monograph (2008): 1-25.

4 Cummins, J. David, and Patricia M. Danzon. "Price, financial quality, and capital flows in insurance markets." Journal of financial intermediation 6.1 (1997): 3-38.

5 Dhaene, Jan, et al. "The concept of comonotonicity in actuarial science and finance: theory." Insurance: Mathematics and Economics 31.1 (2002): 3-33.

6 Brockett, Patrick L., Samuel H. Cox Jr, and Robert C. Witt. "Insurance versus self-insurance: A risk management perspective." Journal of Risk and Insurance (1986): 242-257.

7 Brockett, Patrick L., Samuel H. Cox Jr, and Robert C. Witt. "Insurance versus self-insurance: A risk management perspective." Journal of Risk and Insurance (1986): 242-257.

8 Dicke, Arnold A. "The economics of risk selection." Genetics and Life Insurance: Medical Underwriting and Social Policy (2004): 64-6.

Xususan, Gen C. Lai anderraytingning bir qancha muhim jihatlari va uning sug‘urta kompaniyasi faoliyatiga ta’siriga e’tibor qaratgan[9]. Gen C. Lai risklarni baholash, premium sozlamalari[10], anderrayting amaliyotida bozor dinamikasi, iste’molchilarning xatti-harakatlari va iqtisodiy sanoat ko‘rsatkichlari, anderrayting siyosati[11] va ko‘rsatmalari da’vo tajribasi hamda daromadlilik va sug‘urta egasining qoniqishi ko‘rsatkichlari kabi o‘zgaruvchilarni bog‘liq va mustaqil omillar sifatida tanlagan. Olim ekonometrik tenglamalari natijasiga ko‘ra anderrayterlar va sug‘urta kompaniyalari uchun mavjud bo‘lgan vositalar va metodologiyalarni yaxshilagan bo‘lib, ularga risklarni baholash, yuqori narxlarni belgilash va kompaniyaning umumiy faoliyat samaradorligini oshirishga xizmat qilishida o‘z tasdig‘ini topgan.

Xorijlik iqtisodchi olim Meri A. Vayss sug‘urta industriyasida anderraytingning turli jihatlari[12] xususan, sug‘urta polislari va qoplamalari bilan bog‘liq risklarni baholash uchun metodologik ko‘rsatmalar, modellar va ma’lumotlarga asoslangan yondashuvlarni tadqiq qilgan. Olim tadiqoqtlarida ekonometirk tenglamalardan foydalangan hamda bog‘liq va mustaqil o‘zgaruvchilar sifatida narxlar strategiyasi, sug‘urta qoplamasi, sug‘urta mukofoti[13], sug‘urtalanuvchining risk profili, anderrayting qarorlari, sug‘urta shartnomlari kabi omillardan foydalangan. Olimning tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki sug‘urta kompaniyalarida anderrayting xizmatlari narx qarorlarini qabul qilishda riskni baholashda muhim iqtisodiy samaradorligini oshirishga xizmat qilgan.

Xorijlik iqtisodchi olim Mishel Denuit sug‘urta sohasida aktuar fanlar jumladan sug‘urta va anderrayting[14] bilan bog‘liq bo‘lgan ekonometrik tadqiqotlar olib borgan. Denuitning aktuar sohasidagi tajribasi shuni ko‘rsatdiki, u anderrayting xizmatlari moliyaviy risklarni modellashtirishda bozor dinamikasi, yuqori narxlar va rentabellik kabi iqtisodiy jihatlarga ta’sirini ushbu qarorlar sug‘urta kompaniyalarining moliyaviy ko‘rsatkichlariga qay ta’sir etishini o‘z ichiga olgan.

Olim tadqiqotlar natijasiga ko‘ra risklarni modellashtirish, anderrayting amaliyotining iqtisodiy oqibatlari va aktuar metodologiyalar bo‘yicha ilmiy tushunchalar aks etdi hamda sug‘urta kompaniyalariga anderrayting bo‘yicha ongli qarorlar qabul qilishda va moliyaviy barqarorlikni saqlashda yordam berdi.

Xorijlik iqtisodchi olimlar Andres, Christian va Andre Betzerlar sug‘urta iqtisodiyoti, risklarni baholash va anderrayting amaliyotlari sohasidagi tadqiqotlari sug‘urta sohasining muhim jihatlarini kengroq tushunishda muhim ahamiyat kasb etadi[15].

Olimlar sug‘urta riskni baholashda anderraytingning asosiy komponenti sifatida, sug‘urta polislari va sug‘urta egalari bilan bog‘liq risklarni baholash va miqdoriy baholash kompaniya rentabellik ko‘rsatkichlari, da’volar tajribasi, sug‘urta shartnomalari kabi omillarni bog‘liq va mustaqil o‘zgaruvchilar sifatida tanlagan. Tadiqot natijalariga ko‘ra sug‘urta kompaniyalarida anderrayting va narxlash bo‘yicha asosli qarorlar qabul qilish imkonini beradi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Tadqiqot ko‘p o‘zgaruvchan vaqtli qatorlar ma’lumotlarini tahlil qilishni hisobga olgan holda, ekonometrik tenglamalarni shakllantirish uchun avtoregressiv taqsimlangan kechiqish (ARDL) modelidan foydalanildi.

Sug‘urta kompayalarida anderrayting xizmati va unga ta’sir qiluvchi omillarni ishlab chiqishda “O‘zbekinvest” eksport-import sug‘urta kompaniyasi” aksiyadorlik jamiyati (https://uzbekinvest.uz) ko‘rsatkichlarining 2017-yildan 2023-yilgacha jami 23 ta choraklik ma’lumotlaridan foydalanildi.

Shuningdek, tadqiqot asos sifatida ARDL modelidan foydalangan holda vaqt seriyalari ma’lumotlarining vizual matritsalari yaratildi. Turli tekshiruvlar jumladan, qaram va mustaqil o‘zgaruvchilar o‘rtasidagi korrelyatsiya matritsalari baholandi, birlik-ildiz testlari orqali statsionarlik tekshirildi, bog‘langan testlar yordamida kointegratsiya tahlili o‘tkazildi va ARDL modeli yordamida regressiion tenglamalar ishlab chiqildi. Bundan tashqari, ARDL modeli asosida tuzilgan regressiya tenglamasi Gauss Markovning asosiy farazlariga muvofiqligi va Cusum yordamida diagnostik testdan o‘tkazildi. Tenglama, shuningdek, keyingi yilda mustaqil o‘zgaruvchilarning qaram o‘zgaruvchiga kechikkan ta’sirini o‘z ichiga oldi.

ARDL (Autoregressive Distributed Lag) modeli yoki har qanday statistik modelni baholash odatda uning tadqiqot savoliga va ma’lumotlar to‘plamiga muvofiqligi, shuningdek, u ishlab chiqaradigan natijalar sifatiga bog‘liq. ARDL modeli vaqtli qatorlar ma’lumotlarini tahlil qilish uchun qimmatli vositadir, ayniqsa, o‘zgaruvchilar

---

9 Lai, Gene C., and Robert C. Witt. “Changed Insurer Expectations: An Insurance-Economics View of the Commercial Liability Insurance Crisis.” Journal of Insurance Regulation 10.3 (1992).

10 Lai, Gene C., et al. On Liability Insurance Crises. Working Paper, 45pp, 1997.

11 Lai, Gene C., and Robert C. Witt. “Changed Insurer Expectations: An Insurance-Economics View of the Commercial Liability Insurance Crisis.” Journal of Insurance Regulation 10.3 (1992).

12 Weiss, Mary A. “Systemic risk and the US insurance sector.” Center for Insurance Policy & Research, National Association of Insurance Commissioners. http://www. naic. org/documents/cipr_weiss_systemic_risk_100223. pdf (2010).

13 Weiss, Mary A. “Systemic risk and the US insurance sector.” Center for Insurance Policy & Research, National Association of Insurance Commissioners. http://www. naic. org/documents/cipr_weiss_systemic_risk_100223. pdf (2010).

14 Denuit, Michel, et al. Actuarial theory for dependent risks: measures, orders and models. John Wiley & Sons, 2006.

15 Andres, Christian, André Betzer, and Peter Limbach. “Underwriter reputation and the quality of certification: Evidence from high-yield bonds.” Journal of Banking & Finance 40 (2014): 97-115.

o'rtasidagi uzoq muddatli munosabatlarni o'rganishda muhim ahamiyat kasb etadi[16]. ARDL modeli samaradorligini muqobil modellar yoki metodologiyalar bilan solishtirishda va uning nisbiy afzalliklarini aniqlash maqsadga muvofiqdir[17].

ARDL modelini baholash uning o'zgaruvchilar o'rtasidagi asosiy munosabatlarni aniqlash qobiliyatini, statistik qat'iyligini va tadqiqot savoliga amaliy ahamiyatini hisobga olishi lozim[18].

ARDL modeli tadqiqot modellashtirishda ushbu o'zgaruvchilar o'rtasidagi bevosita va kengaytirilgan dinamika va munosabatlarni o'rganish imkoniyatini beradi[19]. Shuningdek, ARDL modeli bir o'zgaruvchidagi o'zgarishlarning boshqalarga ta'sir qilish darajasi bo'yicha istiqbolni taklif etadi, bu nafaqat bevosita oqibatlarni, balki doimiy oqibatlarni ham o'z ichiga oladi[20].

ARDL modelining asosiy afzalliklaridan biri uning o'zgaruvchilar o'rtasidagi munosabatlardagi qisqa muddatli va uzoq muddatli dinamikani qamrab olish qobiliyatiga ega[21]. Bu, ayniqsa, bir o'zgaruvchidagi o'zgarishlarning turli vaqt oralig'ida boshqalarga qay darajada ta'sir etishini tahlil qilishda muhum ahamiyat kasb etadi. ARDL modeli dinamik model bo'lib, u bog'liq va mustaqil o'zgaruvchilarning kechiqishlarini hisobga oladi. Bu vaqt seriyasi ma'lumotlarini aniqroq ko'rsatishga imkon beradi va o'zgaruvchilar ta'sirida mumkin bo'lgan vaqt kechiqishlarini hisobga oladi[22]. ARDL modeli moslashuvchan model bo'lib statsionar va statsionar bo'lmagan o'zgaruvchilarning turli kombinatsiyalarini o'z ichiga oladi. Bu moslashuvchanlik, ayniqsa, o'zgaruvchilar statsionarlik bo'yicha turli xil xususiyatlarga ega bo'ladi[23].

Shuningdek, ARDL modeli vaqt seriyalarini prognozlash uchun ishlatilishi mumkin, bu esa uni tarixiy ma'lumotlarga xususan, bog'liq va mustaqil o'zgaruvchilarning kechikkan qiymatlariga asoslangan qaram o'zgaruvchining kelajakdagi qiymatlarini bashorat qilishda muhim[24]. Avtoregressiv taqsimlangan kechiqish (ARDL) modeli uchun quyidagi formula ifodalandi.

$$Y_t = \alpha_0 + \alpha_1 Y_{t-1} + \alpha_2 Y_{t-2} + \ldots + \alpha_p Y_{t-p} + \beta_1 X_{t-1} + \beta_2 X_{t-2} + \ldots + \beta_q X_{t-q} + \gamma_1 Z_{t-1} + \gamma_2 Z_{t-2} + \ldots + \gamma_r Z_{t-r} + \varepsilon_t \quad (1)$$

Bu yerda,

Y_t – t vaqtidagi bog'lik o'zgaruvchini ifodalaydi.

Y_{t-1}, Y_{t-2}..., Y_{t-p} – bog'liq o'zgaruvchinig kechikkan qiymatlarini ifodalaydi.

X_{t-k}, X_{t-k-1},..., X_{t-k-q} mustaqil o'zgaruvchining kechikkan qiymatlarini ifodalaydi.

Z_{t-1}, Z_{t-2}..., Z_{t-r} bog'liq o'zgaruvchilarga ta'sir e'tuvchi boshqa omillarning kechikkan qiymatlarini ifodalaydi.

α_0, α_1,... α_p, β_1, β_2, ... β_q, γ_1, γ_2... γ_r baholanadigan koeffisiyentlar qiymatlarni ifodalaydi.

ε_t – t vaqtidagi xatolikni ifodalaydi

Tadqiqot bo'yicha bog'liq va mustaqli o'zgaruvchilar quyida keltirilgan. Unga ko'ra, y (bo'gliq o'zgaruvchi)- sug'urta kompaniyasidagi anderrayterlar soni, x_1 (mustaqil o'zgaruvchi) – sug'urta shartnomalari soni, x_2 (mustaqil o'zgaruvchi) – sug'urta mukofoti hamda x_3 (mustaqil o'zgaruvchi) – sug'uta qoplamasini anglatadi.

Tadqiqot bo'yicha ekonometrik tenglamani ishlab chiqishda quyidagi gipotezalar ilgari surildi.

- **Nol gipoteza (H_0):** Sug'urta kompaniyasidagi anderrayterlar soni, sug'urta shartnomalari soni, sug'urta mukofoti hamda sug'uta qoplamasini o'z ichiga olgan o'zgaruvchilar o'rtasida statistik jihatdan ahamiyatli bog'liqlik mavjud emas.
- **Muqobil gipoteza (H_a):** Sug'urta kompaniasidagi anderrayterlar soni, sug'urta shartnomalari soni, sug'urta mukofoti hamda sug'uta qoplamasini o'z ichiga olgan o'zgaruvchilar o'rtasida statistik jihatdan ahamiyatli bog'liqlik mavjud. Shuningdek, haqiqatda ushbu munosabatlar milliy iqtisodiyotda sug'urta sohasi sharoitida alohida e'tiborga molik.

Tadqiqotninig birinchi bosqichida bog'liq va mustaqil o'zgaruvchilar ko'rsatkichlarining vaqt bo'yicha tahliliy grafik chizig'i quyidagi ko'rinishda namoyon bo'ldi (1-rasmga qarang).

---

16 Mohseni, Mehrnoosh, and Feizolah Jouzaryan. "Examining the effects of inflation and unemployment on economic growth in Iran (1996-2012)." Procedia Economics and Finance 36 (2016): 381-389.

17 Özer, Mustafa, and Veysel Karagöl. "Relative effectiveness of monetary and fiscal policies on output growth in Turkey: an ARDL bounds test approach." (2018).

18 Ghouse, Ghulam, Saud Ahmed Khan, and Atiq Ur Rehman. "ARDL model as a remedy for spurious regression: problems, performance and prospectus." (2018): 1-29.

19 Hasan, Arshad, and Zafar Mueen Nasir. "Macroeconomic factors and equity prices: An empirical investigation by using ARDL approach." The Pakistan Development Review (2008): 501-513.

20 Boufateh, Talel, and Zied Saadaoui. "Do asymmetric financial development shocks matter for CO 2 emissions in Africa? A nonlinear panel ARDL–PMG approach." Environmental Modeling & Assessment 25 (2020): 809-830.

21 Hasan, Arshad, and Zafar Mueen Nasir. "Macroeconomic factors and equity prices: An empirical investigation by using ARDL approach." The Pakistan Development Review (2008): 501-513.

22 Nkoro, Emeka, and Aham Kelvin Uko. "Autoregressive Distributed Lag (ARDL) cointegration technique: application and interpretation." Journal of Statistical and Econometric methods 5.4 (2016): 63-91.

23 Jordan, Soren, and Andrew Q. Philips. "Dynamic Simulation and Testing for Single-Equation Cointegrating and Stationary Autoregressive Distributed Lag Models." R Journal 10.2 (2018).

24 Telfah, Duaa B., Nawal Louzi, and Tala M. AlBashir. "Water demand time series forecast by autoregressive distributed lag (ARDL) co-integration model." Journal of Water and Land Development (2021).

1-rasm: Bog'liq va mustaqil o'zgaruvchilarning vaqt bo'yicha grafik ko'rinishi[25]

1-rasmda ko'rsatilganidek, vaqtliq atorlar ma'lumotlar izchil vaqtinchalik mavsumiy tendensiyani namoyish etgan. Bunday sharoitda o'zgaruvchilarni vaqt bo'yicha o'zgartirish potentsial ta'sir etuvchi omillarni prognoz qilishning aniqligini oshiradi. Shunigdek grafik bo'yicha sug'urta qoplamsi 2021-2023-yil oralig'ida keskin tebranish holatini aks etgan.

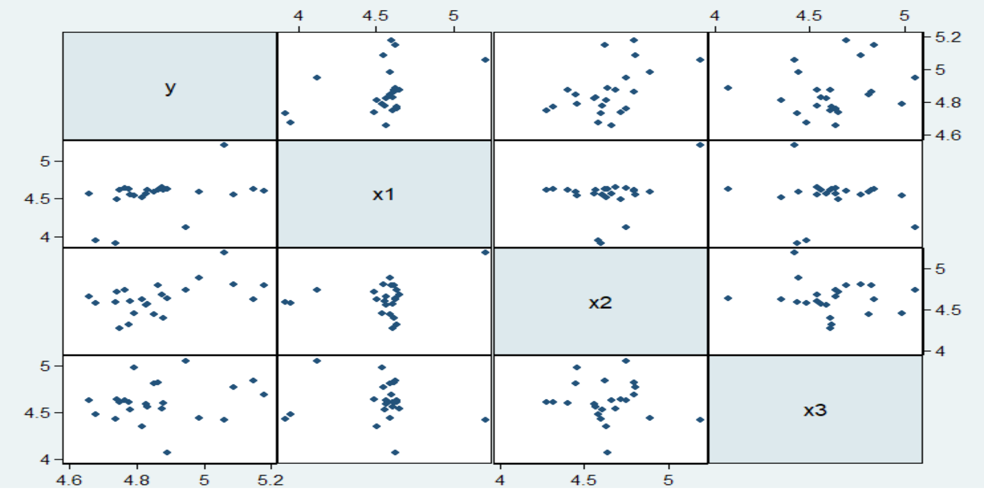

2-rasm: Bog'liq va mustaqil o'zgaruvchilarning grafik matritsasi [26]

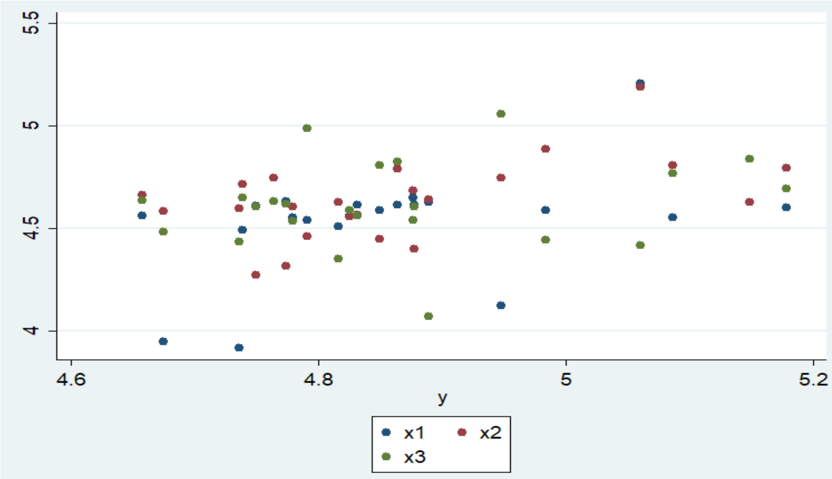

3-rasm: Bog'liq va mustaqil o'zgaruvchilarning grafik skatter jadvali[27]

25 Stata dasturi asosida muallif tomonidan mustaqil ishlab chiqildi.
26 Stata dasturi asosida muallif tomonidan mustaqil ishlab chiqildi.
27 Stata dasturi asosida muallif tomonidan mustaqil ishlab chiqildi.

TARAQQIYOT ПРОГРЕСС PROGRESS

2 va 3-rasmlarda ko'rsatilganidek, qaram o'zgaruvchi va o'ziga xos zichlik ssenariysini ifodalovchi xarakterli omillar o'rtasida mustahkam korrelyatsiya mavjud. Muhim bog'liqlni anglatuvchi ma'lumotlar nuqtasi kontsentratsiyasi ma'lumotlarning klasterlashuvini va o'qlar bo'ylab zich taqsimlanish pozitsiyaisni ifodalagan.

Tadqiqotning navbatdagi bosqichida stata dasturi asosida bog'liq va mustaqil o'zgaruvchilarning bog'liqlik bo'yicha korrelatsion matritsasi keltirilgan(1-jadvalga qarang)

1-jadval: Bog'liq va mustaqil o'zgaruvchilanring o'zaro korrelyatsion matritsasi [28]

Variables	(1)	(2)	(3)	(4)
(1) y	1.000			
(2) x_1	0.6012	1.000		
(3) x_2	0.4763	0.1273	1.000	
(4) x_3	0.4135	0.0593	0.1670	1.000

1-jadvalga ko'ra, bog'liq va mustaqil o'zgaruvchilar omillar o'rtasida kuchli, o'rtacha va sezilarli bog'liqlik mavjudligini ko'rsatdi. Bundan tashqari, korrelyatsiya matritsasi natija va xarakterli omillar o'rtasida multikollinearlikning yo'qligini ko'rsatadi.

Tadqiqot bo'yicha bog'liq va mustaqil o'zgaruvchilarning statsionarlik holatini aniqlash uchun Unit-root testi o'tkazildi. (2-jadvalga qarang)

2-jadval: Bog'liq va mustaqil o'zgaruvchilar bo'yicha Unit-Root testi ko'rsatkichlari [29]

O'zgaruvchilar	Test Statistic	1% Critical Value	5% Critical Value	10% Critical Value	p-value for Z(t)
Bog'liq o'zgaruvchi (y)	-4.517	-3.750	-3.000	-2.630	0.0003
Mustaqil o'zgaruvchi (x_1)	-4.455	-3.750	-3.000	-2.630	0.0000
Mustaqil o'zgaruvchi (x_2)	-4.504	-3.750	-3.000	-2.630	0.0003
Mustaqil o'zgaruvchi (x_3)	-5.327	-3.750	-3.000	-2.630	0.0000

2-jadvalga ko'ra, birlik-ildiz testi bog'liq o'zgaruvchi uchun (-4,517) statistik qiymatni va bashorat qiluvchi o'zgaruvchilar uchun (-4,455, -4,504 va -5,327) qiymatlarni berdi. Bundan tashqari, 1%, 5% va 10% ahamiyatlilik darajalaridagi kritik qiymatlar (-3.750, -3.000, -2.630) sezilarli darajada salbiy bo'lib, ular o'rtasida jiddiy assotsiatsiya borligini ko'rsatdi.

Unit-Root testi natijalariga ko'ra, qaram o'zgaruvchi va prognoz qiluvchi omillar statsionarlikni namoyon qilgani kuzatildi, bu ularning past MakKinnon qiymatlari va Z(t) 0,0000 ga tengligi bilan tasdiqlandi. Bundan tashqari, bog'liq va mustaqil oz'garuvchilarning dastlabki integratsiyasidan so'ng, birlik-ildiz testi natijalari ularning statsionarlikka erishishini tasdiqladi.

Tadqiqotga ko'ra ARDL modelidan foydalangan holda ekonometrik model qilab chiqildi. Quyida ARDL model asosida ekonometrik model keltirilgan.

$$\Delta y_{it} = c_0 + c_1\sum_{p=1}^{n}\Delta y_{i,t-p} + c_2\sum_{p=1}^{n}\Delta x_{1i,t-p} + c_3\sum_{p=1}^{n}\Delta x_{2i,t-p} + c_4\sum_{p=1}^{n}\Delta x_{3i,t-p} + \alpha_0 Y_{i,tp} + \alpha_2 x_{1i,t-1} + \alpha_3 x_{2i,t-1} + \alpha_4 x_{3i,t-1} + \varepsilon_{i,t} \quad (2)$$ [30]

Bu yerda:
Δy_{it} – Sug'urta kompaniyasidagi anderrayterlar soni;
y_{t-1} -Bir yil oldingi sug'urta kompaniyasidagi anderrayterlar soni;
x_1- sug'urta shartnomalari soni;
x_2 – sug'urta mukofoti;
x_3 – sug'uta qoplamasi;
Δ – birinchi farq koeffitsiyenti;
c_0 – kesma;
c_1, c_2, c_3, va c_4 – qisqa muddatli elastiklik koeffitsiyentlari;
α_1, α_2, α_3, va α_4 – uzoq muddatli dinamik ko'paytiruvchilar;
n – ortda qolgan had;
p – lag uzunligini ko'rsatadi.
Tenglama (2) chiziqli ARDL modelini bildiradi, u qisqa va uzoq muddatli prognozlarni ifodalaydi.

28 Stata dasturi asosida muallif tomonidan mustaqil ishlab chiqildi.
29 Stata dasturi asosida muallif tomonidan mustaqil ishlab chiqildi.

Shuningdek, navbatdagi qadamda ARDL modeli ekonometrik tenglamasi Stata dasturi asosida quyidagi jadvalda ishlab chiqildi (3-jadvalga qarang).

3-jadval: ARDL(1,2,2,2) modeli regression tenglama ko'rsatkichlari [30]

ARDL(1,2,2,2) regression
Number of obs = 21

R-squared = 0.9670
Adj R-squared = 0.9340
Log likelihood = 44.517891
Root MSE = 0.0421

D. y	Coef.	Std.Err.	t	P>t	[95%Conf.	Interval]
ADJ						
y						
L1.	-1.424	0.182	-7.820	0.000	-1.829	-1.018
LR						
x1	0.408	0.085	4.800	0.001	0.219	0.598 ***
x2	0.330	0.074	4.490	0.001	0.166	0.494 ***
x3	0.641	0.088	7.310	0.000	0.446	0.837 ***
SR						
x1						
D1.	-0.195	0.080	-2.440	0.035	-0.373	-0.017 ***
LD.	-0.323	0.071	-4.580	0.001	-0.480	-0.166 ***
x2						
D1.	-0.301	0.141	-2.140	0.058	-0.614	0.012 *
LD.	0.114	0.065	1.750	0.110	-0.031	0.260
x3						
D1.	-0.615	0.103	-5.950	0.000	-0.845	-0.385 ***
LD.	-0.296	0.065	-4.560	0.001	-0.440	-0.151 ***
_cons	-2.106	0.850	-2.480	0.033	-4.000	-0.212 ***

3-jadvalda keltirilgan ma'lumotlarga asoslanib, ARDL (1,2,2,2) modeli yuqori aniqlanish koeffitsiyentini (R-kvadrat) 0,96 ko'rsatadi, bu o'zgaruvchilar o'rtasidagi kuchli aloqani ko'rsatadi.

Bundan tashqari, modeldagi sifat koeffitsiyenti ijobiydir. Bundan tashqari, ARDL (1,2,2,2) testi o'tkazilganda, natijalar F-statistika va t-statistika 0,05 ahamiyatlilik darajasida statistik ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatdi. Natijada nol gipoteza (H0) muqobil gipoteza (H1) foydasiga rad etildi.

Tadqiqot bo'yicha ARDL(1,2,2,2) Bound test orqali model kointegratsion holati tekshirildi (4-jadvalga qarang).

4-jadval: Koitegaratsiya uchun Bound testi [31]

					F = 15.623
	[I_0] [I_1] L_1 L_1	[I_0] [I_1] L_05 L_05	[I_0] [I_1] L_025 L_025	[I_0] [I_1] L_01 L_01	
K_4	2.45 3.52	2.86 4.10	3.25 4.49	3.74 5.06	

Yuqoridagi 4-jadvalda ko'rsatilganidek, F-qiymati kritik qiymatdan katta va biz ushbu holatda kointegratsiyaning yo'qligi haqidagi nol gipotezani rad etamiz. F-statistik qiymati 15.263 qiymatini tashkil etib barcha intervallarda kritik chegaralardan oyuqori bo'ldi va Bound testi uchun ijobiy natijani ko'rsatdi. Tanlagan muhimlik darajasida F-qiymati kritik qiymatdan katta ekanligini inobatga olib, ushbu modelda kointegratsiyaning mavjudligini ko'rsatadi.

Ishlab chiqilgan ARDL(1,2,2,2) modeliga ko'ra quyidagi natijaga erishildi.

30 Stata dasturi asosida muallif tomonidan mustaqil ishlab chiqildi.
31 Stata dasturi asosida muallif tomonidan mustaqil ishlab chiqildi.

NATIJA

Sug'urta kompnaniysidagi sug'urta shartnomalari sonining 1 % ga ortishi natijasida sug'urta kompaniyasidagi anderrayterlar sonining 0.40 % ga ortishiga olib keladi. Sug'urta kompaniyasidagi sug'urta mukofotining 1% ga ortishi natijasida sug'urta kompaniyasidagi anderrayterlar sonining 0.33 % ga ortishiga olib keladi. Shuningdek, sug'urta kompaniyasidagi sug'urta qoplamasininig 1% ga ortishi natijasida sug'urta kompaniyasidagi anderrayterlar sonining 0.64 % ga ortishiga sabab bo'ladi.

Tadqiqotning navbatdagi qadamda ARDL(1,2,2,2) modeli bo'yicha CUSUM diognostik testi tekshirildi. (4 va 5-rasmlarga qarang).

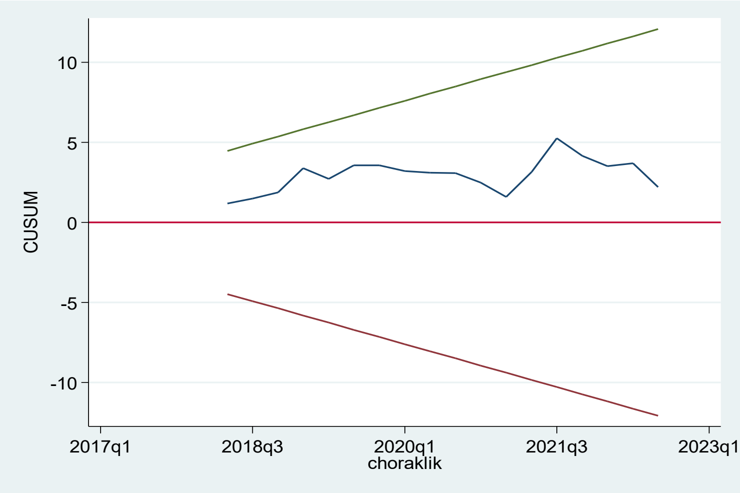

4- rasm: CUSUM diognostik testi grafigi [32]

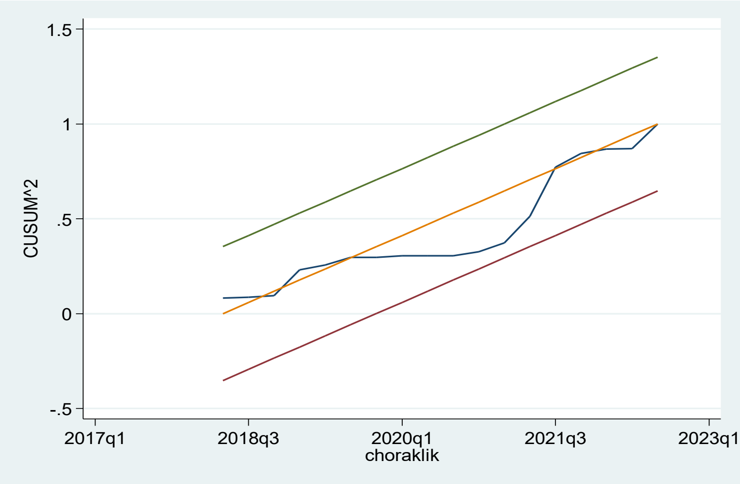

5- rasm: CUSUM diognostik testi grafigi [33]

ARDL(1,2,2,2) modelida qo'llaniladigan CUSUM (Kummulyativ summa) diagnostik testi gipotezalarini quyidagicha ifodalash mumkin.

Nol gipoteza (H0): ARDL modelidagi parametrlar vaqt o'tishi bilan barqaror bo'lib, o'zgaruvchilar o'rtasidagi munosabatlarda tizimli o'zgarishlar yo'q. Bu shuni anglatadiki, model butun davri uchun haqiqiy va ishonchli.

Muqobil gipoteza (H1): ARDL modelidagi parametrlar vaqt o'tishi bilan barqaror emas va o'zgaruvchilar o'rtasidagi munosabatlarda tizimli o'zgarishlar mavjud. Bu shuni ko'rsatadiki, model butun davri uchun amal qilmaydi.

Yuqoridagi 4 va 5-rasmlarda keltirilgan ma'lumotlarni sharhlash shuni ko'rsatadiki, CUSUM diagnostik testi statistikasi doimiy ravishda kritik chegaralar ichida qolgan va hech qanday e'tiborga loyiq o'zgarishlar aniqlanmagan.

Tadqiqot bo'yicha ARDL modeli Gaus Markovning muhim shartlarini diagnostik testlari asosida tekshirildi.

32 Stata dasturi asosida muallif tomonidan mustaqil ishlab chiqildi.
33 Stata dasturi asosida muallif tomonidan mustaqil ishlab chiqildi.

Ekonometrik model bir nechta diagnostik testlardan o‘tkazildi va quyidagi natijalarga erishildi:

- **Durbin-Watson testi** 2,35 qiymatini tahskil etdi.
- **Breusch-Pagan testi** 0,10 qiymatini ko‘rsatdi.
- **Shapiro-Wilk W testi**da 0,60 natija qayd etildi.
- **Breusch-Godfrey LM testi** o‘tkazildi, natijada 0,10 qiymatiga erishildi.

Tadqiqot davomida birlamchi gipoteza H_0:y=0 va uning muqobil H_1:y≠0, r>0,05 bo‘lgan muhimlik darajasida statistik sinovdan o‘tkazildi.

Durbin-Watson, Breusch-Pagan, Shapiro-Wilk W va Breusch-Godfrey LM testlari bajarilgandan so‘ng, r > 0,05 mezonini hisobga olgan holda muqobil gipoteza qo‘llab-quvvatlanmadi.

Shu sababli, bizning tahlilimizda mustaqil o‘zgaruvchilar bilan xato atamalarining korrelyatsiyasi yo‘qligini tasdiqlovchi Gauss-Markov taxmini to‘g‘ri deb xulosa qilish mumkin. Tadqiqotda foydalanilgan ekonometrik model Gauss-Markovning muhim shartlariga muvaffaqiyatli o‘tkanligini o‘z tasdig‘ini topgan.

XULOSA

Tadqiqot bo‘yicha milliy iqtisodiyotda sug‘urta kompaniyalaridagi anderrayterlar, sug‘urta kompaniyalrida sug‘urta shartnomalari, sug‘urta mukofotlari hamda sug‘uta qoplamasini o‘zaro ta’sirini o‘rganish bo‘yicha olib borilgan tahlillar va xulosalar natijasida quyidagi taklif va tavsiyalar ishlab chiqildi.

1. **ARDL(1,2,2,2) modeli**ga ko‘ra,

Sug‘urta shartnomalari sonining 1% ga o‘sishi anderrayterlar sonining 0,40% ga oshishiga olib keladi:

Ushbu natija shuni ko‘rsatadiki sug‘urta shartnomalari soni va sug‘urta kompaniyasidagi anderrayterlar soni o‘rtasidagi ijobiy bog‘liqlikdan dalolat beradi. Kompaniya sug‘urta shartnomalari sonining o‘sishini boshdan kechirganda, ortib borayotgan ish yukini boshqarish uchun anderrayting bo‘limini kengaytirishi kerak. Ushbu natija anderrayterlarga bo‘lgan talab kompaniyaning shartnoma hajmiga mos kelishidan dalolat beradi.

2. **ARDL(1,2,2,2) modeli**ga ko‘ra,

Sug‘urta mukofotlarining 1% ga oshishi anderrayterlar sonining 0,33% ga oshishiga olib keladi.

Sug‘urta mukofotlari va anderrayterlar soni o‘rtasida ijobiy korrelyatsiyani nazarda tutadi. Sug‘urta mukofot lari ortganda, bu sug‘urta kompaniyasi uchun yuqori daromadni ko‘rsatishi mumkin. Ushbu ortgan daromadni samarali boshqarish va polis egalariga xizmat ko‘rsatish uchun kompaniya qo‘shimcha anderrayterlarni yollashi kerak bo‘lishi mumkinligini ko‘rsatadi.

3. **ARDL(1,2,2,2) modeli**ga ko‘ra,

Sug‘urta qoplamalarining 1% ga oshishi anderrayterlar sonining 0,64% ga o‘sishiga olib keladi:

Bu ijobiy munosabat shuni ko‘rsatadiki, sug‘urta qoplamasi kompaniyadagi anderrayterlar soniga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Sug‘urta qoplamasi kengayib borayotganligi sababli, bu siyosat va da’volarni samarali qayta ishlash va baholash uchun ko‘proq anderrayterlarga ehtiyoj borligini ko‘rsatishi mumkin. Nisbatan yuqori 0,64 koeffitsiyenti sug‘urta qoplamalari bilan sug‘urta mukofotlari 0,33 koeffitsiyenti bilan taqqoslaganda sug‘urta qoplamasi va anderrayterlarga bo‘lgan talab o‘rtasidagi kuchli bog‘liqlikdan dalolat beradi.

Xulosa o‘rnida ekonometrik natijalar shuni ko‘rsatadiki, sug‘urta shartnomalari soni, sug‘urta mukofotlari va sug‘urta qoplamasi sug‘urta kompaniyasidagi anderrayterlar soniga ijobiy va statistik jihatdan muhim ta’sir ko‘rsatadi. Ushbu xulosalarga ko‘ra, kompaniyada anderrayterlar uchun kadrlarga bo‘lgan talablarga shartnomalar o‘sishi, yuqori mukofotlar va kengaygan qamrov ta’sir qiladi. Sug‘urta sohaisning bu jihatlari o‘sayotkanligi sababli, kompaniya ortib borayotgan ish yukini boshqarish va sug‘urtalovchilarga samarali xizmatlar ko‘rsatish uchun ko‘proq anderrayterlarga va anderrayting xizmatlariga ehtiyoj ko‘payotkanligidan dalolat beradi.

Keng speaktrli anderrayting xizmatlari sug‘urta kompaniyalariga ma’lum bir shaxs yoki biznesni sug‘urta qilish bilan bog‘liq risklarni yaxshiroq baholash imkonini beradi. Bu sug‘urta polislarining narxini yanada aniqroq belgilashga olib keladi, ortiqcha yoki past baholanish ehtimolini kamaytiradi. Bu, o‘z navbatida, sug‘urta kompaniyalariga moliyaviy ko‘rsatkichlarida rentabellikni saqlashga imkon beradi.

Murakkab anderrayting xizmatlari bilan sug‘urta kompaniyalari o‘z mijozlarining o‘ziga xos ehtiyojlarini yaxshiroq qondirish uchun sug‘urta polislarini moslashtiradi hamda ushbu moslashtirish mijozlarning qoniqishi va sodiqligiga olib kelishiga turtki bo‘ladi.

Risklarni baholash imkoniyatlarini yaxshilash orqali sug‘urta kompaniyalari o‘zlari taklif qilayotgan xizmatlar turlarini kengaytiradi bu o‘z navbatida kompaniya uchun yangi bozorlar va daromad manbalarini ochishiga zamin yaratadi.

TARAQQIYOT ПРОГРЕСС PROGRESS

TARAQQIYOT ПРОГРЕСС PROGRESS

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. https://www.mckinsey.com/industries/financial-services/our-insights/insurance-2030-the-impact-of-ai-on-the-future-of-insurance#/ "Sug'urta 2030 – AI ning sug'urta kelajagiga ta'siri" Ramnath Balasubramanian, Ari Libarikian, Dag Makelhani
2. Soye, Yinka Augustine, and Damola Lukmon Adeyemo. „Underwriting capacity and income of Insurance companies:(a case of Nigeria)."International Journal of Innovative Science and Research Technology 3.10 (2018): 731-738.
3. Acharyya, Madhu. „In measuring the benefits of enterprise risk management in insurance: An integration of economic value added and balanced score card approaches."ERM Monograph (2008): 1-25.
4. Cummins, J. David, and Patricia M. Danzon. „Price, financial quality, and capital flows in insurance markets."Journal of financial intermediation 6.1 (1997): 3-38.
5. Dhaene, Jan, et al. „The concept of comonotonicity in actuarial science and finance: theory."Insurance: Mathematics and Economics 31.1 (2002): 3-33.
6. Brockett, Patrick L., Samuel H. Cox Jr, and Robert C. Witt. „Insurance versus self-insurance: A risk management perspective."Journal of Risk and Insurance (1986): 242-257.
7. Brockett, Patrick L., Samuel H. Cox Jr, and Robert C. Witt. „Insurance versus self-insurance: A risk management perspective."Journal of Risk and Insurance (1986): 242-257.
8. Dicke, Arnold A. „The economics of risk selection."Genetics and Life Insurance: Medical Underwriting and Social Policy (2004): 64-6.
9. Lai, Gene C., and Robert C. Witt. „Changed Insurer Expectations: An Insurance-Economics View of the Commercial Liability Insurance Crisis."Journal of Insurance Regulation 10.3 (1992).
10. Lai, Gene C., et al. On Liability Insurance Crises. Working Paper, 45pp, 1997.
11. Lai, Gene C., and Robert C. Witt. „Changed Insurer Expectations: An Insurance-Economics View of the Commercial Liability Insurance Crisis."Journal of Insurance Regulation 10.3 (1992).
12. Weiss, Mary A. „Systemic risk and the US insurance sector."Center for Insurance Policy & Research, National Association of Insurance Commissioners. http://www. naic. org/documents/cipr_weiss_systemic_risk_100223. pdf (2010).
13. Weiss, Mary A. „Systemic risk and the US insurance sector."Center for Insurance Policy & Research, National Association of Insurance Commissioners. http://www. naic. org/documents/cipr_weiss_systemic_risk_100223. pdf (2010).
14. Denuit, Michel, et al. Actuarial theory for dependent risks: measures, orders and models. John Wiley & Sons, 2006.
15. Andres, Christian, André Betzer, and Peter Limbach. „Underwriter reputation and the quality of certification: Evidence from high-yield bonds."Journal of Banking & Finance 40 (2014): 97-115.
16. Mohseni, Mehrnoosh, and Feizolah Jouzaryan. „Examining the effects of inflation and unemployment on economic growth in Iran (1996-2012)."Procedia Economics and Finance 36 (2016): 381-389.
17. Özer, Mustafa, and Veysel Karagöl. „Relative effectiveness of monetary and fiscal policies on output growth in Turkey: an ARDL bounds test approach."(2018).
18. Ghouse, Ghulam, Saud Ahmed Khan, and Atiq Ur Rehman. „ARDL model as a remedy for spurious regression: problems, performance and prospectus."(2018): 1-29.
19. Hasan, Arshad, and Zafar Mueen Nasir. „Macroeconomic factors and equity prices: An empirical investigation by using ARDL approach."The Pakistan Development Review (2008): 501-513.
20. Boufateh, Talel, and Zied Saadaoui. „Do asymmetric financial development shocks matter for CO 2 emissions in Africa? A nonlinear panel ARDL–PMG approach."Environmental Modeling & Assessment 25 (2020): 809-830.
21. Hasan, Arshad, and Zafar Mueen Nasir. „Macroeconomic factors and equity prices: An empirical investigation by using ARDL approach."The Pakistan Development Review (2008): 501-513.
22. Nkoro, Emeka, and Aham Kelvin Uko. „Autoregressive Distributed Lag (ARDL) cointegration technique: application and interpretation."Journal of Statistical and Econometric methods 5.4 (2016): 63-91.
23. Jordan, Soren, and Andrew Q. Philips. „Dynamic Simulation and Testing for Single-Equation Cointegrating and Stationary Autoregressive Distributed Lag Models."R Journal 10.2 (2018).
24. Telfah, Duaa B., Nawal Louzi, and Tala M. AlBashir. „Water demand time series forecast by autoregressive distributed lag (ARDL) co-integration model."Journal of Water and Land Development (2021).

Jurnal sayti: https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz

Yashil IQTISODIYOT va TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

Ingliz tili muharriri: Feruz Hakimov

Musahhih: Xondamir Ismoilov

Sahifalovchi va dizayner: Iskandar Islomov

2023. № 11-12

© Materiallar ko‘chirib bosilganda “Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot” jurnali manba sifatida ko‘rsatilishi shart. Jurnalda bosilgan material va reklamalardagi dalillarning aniqligiga mualliflar ma’sul. Tahririyat fikri har vaqt ham mualliflar fikriga mos kelamasligi mumkin. Tahririyatga yuborilgan materiallar qaytarilmaydi.

Mazkur jurnalda maqolalar chop etish uchun quyidagi havolalarga
maqola, reklama, hikoya va boshqa ijodiy materiallar yuborishingiz mumkin.
Materiallar va reklamalar pullik asosda chop etiladi.
El.Pochta: sq143235@gmail.com
Bot: @iqtisodiyot_77
Tel.: 93 718 40 07

Jurnalga istalgan payt quyidagi rekvizitlar orqali obuna bo‘lishingiz mumkin. Obuna bo‘lgach, @iqtisodiyot_77 telegram sahifamizga to‘lov haqidagi ma’lumotni skrinshot yoki foto shaklida jo‘natishingizni so‘raymiz. Shu asosda har oygi jurnal yangi sonini manzilingizga jo‘natamiz.

“Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot” jurnali 03.11.2022-yildan
O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Adminstratsiyasi huzuridagi
Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan
№566955 reyestr raqami tartibi bo‘yicha ro‘yxatdan o‘tkazilgan.
Litsenziya raqami: №046523. PNFL: 30407832680027

Manzilimiz: Toshkent shahar, Mirzo Ulug‘bek tumani
Kumushkon ko‘chasi, 26-uy.

Jurnalning ilmiyligi:

“Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot” jurnali

O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasi rayosatining 2023-yil 1-apreldagi 336/3-sonli qarori bilan ro‘yxatdan o‘tkazilgan.